

REGIONINĖS KNYGOS SAMPRATA IR APIBRĖŽTIS (ŽEMAITIJOS KNYGOS PAVYZDŽIU)

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: petreikist@gmail.com

Žemaitijos knyga svarbi regiono kultūros istorijos dalis. Straipsnyje regioninė knyga suvokiama kaip lokalinės bendruomenės visos leidybos produktas, tenkinantis jos poreikius. Detaliau analizuojama Žemaitijos istorinė raida, be kurios neišsiversime nustatydami regioninės knygos kultūros erdvę. Žemaitijos statusas ir teritorinis apibrėžimas keitėsi, tad išskiriami trys regiono raidos etapai: 1) LDK (iki 1795), 2) carinės Rusijos (1795–1917) ir Nepriklausomos Lietuvos (1918–1944). Tikslus laiko ir erdvės pasirinkimas leidžia įvardyti Žemaitijos spaudos produkciją, kuri yra pažįstama iš leidybos ir spausdinimo duomenų. Remiantis šiuo principu aprėpiami regiono įvairiakalbiai spausdintinio ir rankraštinio palikimo klodai. Regioninė knyga autorius ir kalbos prasme yra nevienalytė. Jos kūrėjais buvo kultūriškai aktyvioji lokalinės visuomenės dalis, tenkinanti asmeninius ir kitų vietos gyventojų poreikius. Bendros politinės ir kultūrinės įtakos lėmė įvairiakalbės raštijos svarbą regiono knygos kultūroje. Daugiau dėmesio, be lietuviškos knygos, skiriama lotyniškai, lenkiškai, rusiškai, prancūziškai, žydiškai ir vokiškai spaudos produkcijai. Į regioninės knygos tyrimus integruojamas vietos rankraštinis palikimas ir rankraštinė knyga kaip savita regiono knygos kultūros dalis. Žemaičių etninė knyga, išsiskirianti savo tarminiu pagrindu, suvokiama kaip gana savarankiška, bet sykiu integrali Žemaitijos knygos dalis. XVII a. pabaigoje užgimusi žemaitiškoji knyga, dėl žemaičių lituanistinio sąjūdžio XIX a. turėjo tvirtas pozicijas Didžiosios Lietuvos knygos kultūroje. Kuriantis lietuvių bendrinei kalbai ji sumenko, nors žemaičių kultūrininkų pastangomis buvo gaivinama visą XX a. pirmąją pusę. Žemaitijos knyga patyrė bendrus ir tik šiam regionui būdingus knygos kultūros dėsningumus, kurie atsiliepė komplikuotai leidybos situacijai ir regiono knygos kultūros būklei. Remiantis šia regioninės knygos koncepcija Žemaitijos knyga suvokiama kaip savarankiška Didžiosios Lietuvos knygos istorijos dalis.

Reikšminiai žodžiai: Žemaitija, regioninė knyga, etninė knyga, spausdintinė knyga, rankraštinė knyga, rankraštinis paveldas, žemaičių tarmė, knygos istoriografija.

IVADINĖS PASTABOS

Įvairialypiai knygos ir istorijos ryšiai praplečia kultūros istorijos supratimą. Aukštosios kultūros tėkmė ir jos situacija glaudžiai siejasi su pasaulio ir regionų knygos kultūra. Kaip valstybių ir tautų istorija savita, taip ir knygos kultūra, patyrusi įvairių politinių ir kultūrinių įtakų, skirtingose šalyse ir regionuose skiriasi. Šis knygos istorijos pažinimas užpildo dar vieną visuminio istorijos vaizdo dalelę, be kurios neįsivaizduojamas visiškas regiono pažinimas. Žemaitija, laikoma etninio regiono etalonu, yra tinkamas regioninės knygos pavyzdys. Bet tik nuodugnesnis regiono ir žemaičių etnoso pažinimas leidžia nubrėžti Žemaitijos knygos raidos gaires.

Žemaitija istorijos tėkmėje turėjo įvairių savo vardo atitikmenų. Pats archajiškiausias daugiskaitos lytimi vartotas ir tebevertojamas Žemaičių apibrėžimas. Vėliau atsirado administracinio pobūdžio Žemaičių seniūnijos ir Žemaičių kunigaikštystės sąvokos. Nuo XIX a. įsitvirtino Žemaičių žemės apibrėžimas, žymėjęs kultūrinės žemaičių ribas. XIX a. pabaigoje kaip atitikmuo kitiems Lietuvos regionams buvo sukurta ir įtvirtinta Žemaitijos sąvoka. Žemaitija, kurioje gyventojų daugumą sudaro žemaičių etnoso (vėliau subetnoso) atstovai, yra istorinė geografinė ir etninė sąvoka. Tad jos knygos apibrėžtis paženklinta dviem kriterijais: istoriniu geografiniu ir etniniu. Istorinė geografinė Žemaitijos apibrėžtis leis nustatyti knygų leidybos ir spausdinimo centrus, etninius kriterijus – nustatyti ir išskirti žemaičių tarme rašytus leidinius. Tokiame, atrodo, aiškiai apibrėžtame darbe

dėl istorinių ir kitų sudėtingų lietuvių tautos konsolidacijos problemų Žemaitijos knygos tyrinėjimai turi savo specifika.

Tikslus tyrimo objekto, t. y. Žemaitijos knygos, įvardijimas yra būtina sąlyga, neleidžianti tyrėjui nuklysti į pašalinių klausimų nagrinėjimą. Atsižvelgdamas į Žemaitijos istorijos ir raštijos paveldą, Žemaitijos knygos tyrinėjimus autorius siūlo skaidyti į dvi gana savarankiškas dalis. Jų objektas būtų:

- regioninė knyga – vietos bendruomenės leidybos produkcija ir rankraštinis paveldas, tenkinantis vietos gyventojų intelektualinius poreikius. Vietos bendruomenė retu atveju yra etniškai ir kultūriškai vienalytė, tad raštijos paveldas įvairiakalbis;
- etninė knyga – kalbine prasme išsiskiriantys leidiniai, rašyti (sub)etnoso gimtąja kalba arba tarme (jei etnosas nėra pasiekęs aukštesnio brandos lygio).

Šie Žemaitijos knygos segmentai gali funkcionuoti savarankiškai, tad tyrimus įmanu kreipti etninės ir regioninės knygos kryptimis. Vis dėlto visuminis Žemaitijos knygos vaizdas bus suvoktas tik integravus regioninę ir etninę knygas, kurios turinio ir leidybos atžvilgiu turi ne vieną sąlyčio tašką. Tenka atsižvelgti ir į tai, kad Žemaitijos leidinių nėra daug, tad didesnių problemų glaudžiai susieti regioninę ir etninę knygą neturėtų kilti.

REGIONINĖS IR ETNINĖS KNYGOS TYRIMAI

Etninė knyga pasižymi giliomis tyrimų tradicijomis, bet jos teorinis modelis dar

nenusistovėjęs. Žinomas lenkų bibliologas Krzysztof Migońis esminiu etninės knygos išskirties kriterijumi laiko knygos kalbos ir jos vartotojo gimtosios kalbos kalbinio ryšio atitikimą. Etninė knyga yra nukreipta į knygos kūrėjo tautinės kultūros ugdymą gimtąja kalba [61, 15; 62]. K. Migońis, puikiai pažindamas etninės knygos problematiką, pastebėjo, kad didžiosios kalbos dažnai peržengia savo nacijos ribas. Dėl kultūrinių ryšių sanglaudos ir sudėtingų geopolitinių procesų vis tvirčiau galima kalbėti apie kitakalbę raštiją kaip tam tikrą sutartinę ar priverstinę komunikacijos formą, priklausančią tautai ar jos savitai etnokultūrinei grupei [61, 16–18]. Bibliologas naujausiuose savo darbuose yra linkęs tapatinti nacionalinę ir etninę knygą, laikydamas jas sinoniminėmis sąvokomis. Ši interpretacija dėl nacijos ir etnos apibrėžties supaprastinimo bei subetnosos problematikos nutylėjimo lieka diskutinė. Tauta tampa nacija, kai turi bendrą teritoriją, tautinę kultūrą ir nepriklausomą ūkinį gyvenimą. Ne visi etnosai pasiekia šią raidos stadiją, dalis jų asimiliuojasi prarasdami savo etninę tapatybę ir įsiliedami į vyraujančią naciją, kita dalis gyvuoja kaip subetnosai. Nacijos, etnos ir subetnosos santykis – istoriškai kintantis reiškinys, tad etninės knygos tyrime būtina sukonkretinti istorinę epochą ir etnosos raidos formą.

Regioninės knygos tyrimai vykdomi nuo knygotyros mokslo susiformavimo. Nacionalinių knygotyros mokyklų savitumai ir skirtinga šalių regioninės politikos situacija dažnai lemia regioninių tyrimų sampratą ir brandą. Vis dar stokojama ryškesnių teori-

nių darbų, gvildenančių regioninės knygos problematiką. Barbara Bieńkowska, nagrinėjanti Lenkijos regioninės knygotyros padėtį, be didžiulio įdirbio šioje srityje, pabrėžia teorinių darbų stoką [5, 18]. Profesorius Sergejus Pajčadzė, Novosibirsko regioninės knygotyros mokyklos pradininkas, viename iš savo naujausių darbų taip pat pabrėžė, kad <...> *nevalia kalbėti vien tik apie faktografiją, reikia daugiau mąstyti apie regioninės knygos filosofiją* [98, 325]. Marija Šabalina, apibendrinusi Rusijos regioninės knygotyros tyrimų patirtį, regioninę knygą suvokia kaip *regiono knygos kultūros* ir *knygos istorijos* sintezę, išreikštą *regiono knygos kultūros istorijos* apibrėžimu [101]. Rusijos, Lenkijos ir Lietuvos mokslininkai gana laisvai renkasi regioninės knygos tyrimų segmentus ir kryptis. Tyrimai dažniausiai kreipiami į lokalinio vieneto (regiono ar makroregiono) knygos kultūros istorijos pažinimą, atskleidimą per knygų repertuaro, leidybos, gamybos, platinimo, saugojimo, funkcionavimo ir bibliofilijos tyrimus [5, 26; 68]. Rusijos ir Lenkijos knygotyrininkų darbuose ilgą laiką vyravo ribotas regioninės knygos tyrimų požiūris, nukreiptas į tautinės daugumos (rusų ar lenkų) nacionalinę knygą. Lietuvos knygotyros istoriografijoje ryškus Domo Kauno *Mažosios Lietuvos knygos* (1996) pavyzdys, atskleidžiantis Mažosios Lietuvos regiono lietuviškosios knygos raidą. Etniškai mišrių pasienio regionų ir daugiataučių miestų knygos kultūros tyrimai pirmieji pasuko įvairiakalbės raštijos integracijos kryptimi. Edwardas Rózyckis Lvovo knygos kultūros tyrime išvelgė lenkų, ukrainiečių, armėnų

ir žydų knygos integralumą [74]. Janas Wróblewski, gvildenęs Varmijos–Mozūrijos knygos problematiką, yra linkęs susieti poloniką ir lenkiškąją regiono spaudos produkciją [87, 101–102]. Rusijos patirtis liudija buvus glaudų etninės ir regioninės knygos santykį. Rusijos federacijos nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos projektai atskleidžia, kad nacionalinių respublikų ir autonominių apygardų raštijos paveldas suvokiamas kaip visa spaudos produkcija, išleista konkrečioje administracinėje erdvėje. Ryskūs Ingušijos, Kalmukijos, Čiuvašijos pavyzdžiai rodo ne vien tik vietinių tautų ir rusiškosios knygos integraciją, bet ir paliktas perspektyvas kitai vietinės kilmės spaudos produkcijai [97]. Pats *knygos* kaip tyrimo objekto supratimas gana įvairus. Be visos spausdintinės produkcijos (smulkiųjų spaudinių, knygų, brošiūrų, periodikos), jai yra linkstama priskirti ir rankraštinių paveldą, kaip to meto raštijos situacijos ir intelektualinio potencialo atspindį [87, 126; 56; 98, 327].

Viena iš esminių regioninės knygos tyrimų problemų yra ribotas regiono erdvinės raidos suvokimas. Knygotyrininkai nėra linkę įsigilinti į istorinę regionų raidą, tad tyrimų erdvė dažnai atitinka dabartinių administracinių vienetų plotą. Tokia išeitis knygos istorijos darbuose neturėtų būti priimtina. Rusijos ir Lenkijos knygotyrininkų propaguojamas regioninės knygos kultūros istorijos tyrimų laukas yra pernelyg platus, kad jį visą būtų galima aprėpti. Tai parodė ir Novosibirsko knygotyrininkų parengta penkiatomė kolektyvinė monografija *Sibiro ir Tolimųjų Rytų knygos kultūros istorijos apy-*

braiža (Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока; 2000–2005). Vienas iš monografijos iniciatorių S. Pajčadze pripažino, kad nepaisant didžiulio įdirbio nesugebėta atsakyti į visus regiono knygos kultūros istorijos klausimus, todėl veikalui sąmoningai buvo parinktas apybraižos pavadinimas [98, 335–337]. Šios metodologinės problemos leidžia ieškoti lankstesnio teorinio regioninės knygos modelio, labiausiai atitinkančio Žemaitijos specifiką.

ŽEMAITIJOS KNYGOS ISTORIOGRAFINĖ APŽVALGA

Nesant aiškiai suformuluotos regioninės knygos koncepcijos, Žemaitijos knyga dabartinėje lietuvių knygotyroje neišskiriama. Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais būta bandymų atskleisti Žemaitijos knygos bruožus. Knygotyrininkas Vaclovas Biržiška bibliografinė apžvalga *Žemaitiškoji knyga* (1927) davė pradžią žemaičių etninės knygos tyrimams. Jis nubrėžė pirmuosius Žemaitijos knygos metmenis. Knygotyrininkas, remdamasis savo tyrinėjimais, iš visų lietuviškųjų raštų išskyrė žemaičių tarpe parašytas knygas ir rankraščius. Juos apžvelgė bibliografiniu chronologiniu principu ir pateikė žemaitiškosios knygos raidos bruožus nuo Mikalojaus Daukšos versto Jokūbo Ledesmos *Katekizmo* (1595) iki Motiejaus Valančiaus ir Lauryno Ivinskio paskutiniųjų darbų [6]. V. Biržiška klaidingai nustatė žemaitiškosios knygos pradžią, mat M. Daukša rašė *viduriniu* lietuvių raštijos tipu, neturėjusiu nieko bendra su žemaičių tarpe. Galutinė žemaičių knygos data, susieta su L. Ivinskio literatūrine veikla,

taip pat nėra tvirtai pagrįsta. Nepaisant šių netikslumų ir galimų korekcijų, šis straipsnis buvo pirmasis rimtas žingsnis atliekant Žemaitijos knygos tyrimus.

Menotyrininkas Paulius Galaunė, veiklus XXVII knygos mėgėjų draugijos narys, buvo įteikęs *XXVII knygos mėgėjų metraščio* trečiajam tomui straipsnį „Raiziniai su žemaitiškais įrašais“. Šis metraščio tomas dėl 1940 metų sovietinės okupacijos spaudos nepasiekė. Straipsnio rankraštis taip ir liko iki šiol nepublikuotas [95]. P. Galaunei gyvam esant rankraštis buvo gražintas autoriui [23], bet šiuo metu memorialiniame muziejuje Kaune tarp gausaus mokslininko palikimo jo nerandama. Neturėdami platesnių žinių galime spėti, kad tai tikriausiai menotyrinis žemaitiškųjų religinių paveikslėlių, kuriuos leido Stanislovo Čerskio raizykla Salantuose, tyrimas [7].

1944 m. „Žemaičių žemėje“ pasirodė Pauliaus Jurkaus straipsnis „Žemaičių laikraščiai“ [30]. Jame mėginta apžvelgti regioninių Žemaitijos laikraščių istorinę raidą. Ši apžvalga turėjo nemenkų spragų, vis dėlto sunkiomis Antrojo pasaulinio karo sąlygomis tai buvo pirmieji bandymai tirti periodinę regioninę spaudą.

Sovietinėje Lietuvoje knygotyros mokyklai nelengvai kuriantis iš naujo, nesusidarė palankių sąlygų teoriniams ir empiriniams Žemaitijos knygos tyrimams. Nebuvo suformuluotas tyrimo objektas, tad mokslininkų publikacijose Žemaitijos knyga nesudarė savarankiškos dalies bendrame Didžiosios Lietuvos knygos kultūros paveiksle. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, sustiprėjus knygo-

tyros mokyklai, Žemaitijos knygos kultūros tyrimai pasistūmėjo. Nemažas akstinas imtinos naujos tyrinėjimų krypties yra „Žemaičių knygos“ konferencijos, rengiamos Plungės Simono Daukanto bibliofilų klubo. Dabartinė Žemaitijos knygos istoriografija plėtojasi šiomis kryptimis: 1) etninės knygos tyrimai, grindžiami kalbotyros mokslu, 2) sintetiniai, aprėpiantys viso regiono knygos kultūros klausimus, ir 3) atskirų vietovių (lokaliniai) knygos kultūros tyrimai.

Etninės knygos tyrimus jau kurį laiką vykdo kalbininkas Giedrius Subačius. Nuo dugnesni tyrimai prasidėjo nuo studijinio straipsnio „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“ (1996). G. Subačius atskleidė J. A. Pabrėžos raštų kalbos ypatybes ir nustatė, kad šis kūrė bendrinę rašomąją žemaičių kalbą, turėjusią sekėjų [78]. 1998 m. habilitacinės jo disertacijos pagrindu pasirodė monografija *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*. Monografijoje analizuojamos žemaičių tarmės iškilimo aplinkybės, XIX a. pradžioje atsiradusios žemaičių bendrinės kalbos idėjos ir jų sklaida. Detaliau aptartos Antano Klemento, Juozapo Arnulfo Giedraičio, Dionizo Poškos, Simono Stanevičiaus, Jurgio Platerio ir kitų raštijos veikėjų pastangos norminti lietuvių kalbą [80]. Šie tyrinėjimai svarbūs identifikuojant žemaičių raštijos paminklus.

Žemaitijos knygos istoriografiją papildė regiono ir atskirų vietovių knygos tyrinėjimai. Istorikas Elmantas Meilus tyrime *Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygininkai XVIII a.* (1998) gvildeno knygų prekybos istoriją. Remtasi kruopščiai surinktais gana

negausiais Žemaičių kunigaikštystės miestų dokumentais ir knygininkų sutartimis su spaustuvėmis. E. Meilui pavyko identifikuoti iki tol beveik nežinotus Žemaitijos knygininkus ir atskleisti regiono knygų prekybos ypatumus XVIII amžiuje [59].

Žemaitijos spaudos centrai Telšiai, Kretinga ir Šiauliai sulaukė jaunojo knygotyrininko Sigito Drobenkos dėmesio. Jis tyrinėjo pirmosios Lietuvos nepriklausomybės 1918–1940 m. spaudą. S. Drobenka „Žemaičių knygų-2“ konferencijoje skaityto pranešimo pagrindu „Žemaičių bibliofile“ paskelbė Kretingos spaudos apžvalgą [20]. Tyrėjas magistro darbe „Šiaulių spauda 1918–1940 metais“ taip pat analizavo Šiauliuose leistus ir spausdintus lietuviškus leidinius. Jame buvo atlikta Šiaulių knygų gamybos ir platinimo veiklos kompleksinė analizė. S. Drobenka parengė nagrinėjamu laikotarpiu Šiauliuose išėjusių knygų ir periodinių leidinių bibliografinės rodyklės, kurios teikia svarbios bibliografinės informacijos apie spaudos produkciją [21]. Tai monumentalus Šiaulių spaudos istorijos darbas.

Plungės knygos istorija sulaukė knygotyrininko D. Kauno dėmesio. 1992 m. „Saulutėje“ pasirodė straipsnis „Knygos, išleistos Plungėje“, kuriame pirmą kartą pateikiama 1918–1940 m. Plungės spaudos produkcijos apžvalga [35]. Knygotyrininkas šia linkme toliau kaupė duomenis. Juos apibendrinęs straipsniu „Knygų leidyba Plungėje Pirmosios nepriklausomybės metais“ paskelbė „Knygotyros“ žurnale ir papildęs pakartojau naujausiame savo straipsnių rinkinyje *Knygos kultūra ir kūrėjas* (2009). D. Kaunas šiame

tyrime, turinčiame išsamų įvadą, siekiantį XVIII a. knygos prekybos aktualijas, bandė aprėpti 1918–1940 m. Plungės knygos kultūrą, įvairiais aspektais analizuodamas Plungėje leistas knygas ir periodinę spaudą [36]. Šios dar kol kas negausios publikacijos rodo bręstantį Žemaitijos knygos tyrimo objektą, kuris dar turi būti teoriškai apibendrintas ir pagrįstas.

ŽEMAITIJOS APIBRĖŽTIS IR REGIONINĖS KNYGOS SAMPRATA

Regioninės knygos tyrimo koncepcija nėra iki galo susiklosčiusi, bet jai yra taikomi bendrieji regionalizmo, lokalinės istorijos ir knygotyros mokslo principai. Visa tai nuosekliai leidžia apibrėžti regioną laike ir erdvėje, išskiriant būdingus nagrinėjamo objekto – knygos – bruožus. Regioninę knygą suvokiame siaurąja prasme, kaip vietinės kilmės leidybos ir gamybos produktą, kreipiamą į vietos bendruomenės interesų lauką. Leidybos ir gamybos procesai tampa esminiais regioninės knygos išskirties kriterijais, todėl kiti knygos kultūros istorijos klausimai, aprėpiantys knygų platinimo (knygyną), saugojimo (archyvų, bibliotekų, muziejų), funkcionavimo ir bibliofilijos reiškinių tyrimus, lieka už Žemaitijos knygos tyrimo ribų.

Regiono teritorijos apibrėžimas yra sudėtingas veiksmas, reikalaujantis puikai išmanyti nagrinėjamo objekto istoriją, etnologiją, sociologiją ir geografiją. Remsimės labiausiai paplitusiu arealiniu regiono teritorijos nustatymo būdu, pagal kurį būtina išryškinti charakteringiausius Žemaitijos bruožus. Tik juos nustačius Žemaitiją galima išskirti iš

kitų regionų ir apibrėžti jos teritoriją [14]. Kadangi regioninė Žemaitijos knyga yra lietuvių knygos istorijos objektas, tad šiuo atveju svarbus istorikų ir etnologų požiūris, leidžiantis įvardyti Žemaitijai būdingus apibrėžties kriterijus. Istorijos moksle įsigalėjęs požiūris lakoniškai teigia, kad regionas yra valstybės administracinis padalinys, turintis tik jam būdingų bruožų. Argumentuotai šią sampratą papildė lenkų mokslininkai – sociologas Stanisławas Ossowski ir istorikas Romanas Wapiński. Anot jų, pagrindinis regiono skiriamasis bruožas yra regioninis bendruomeniškumas, t. y. teritorinėje bendrijoje susiformavęs atskirumo pojūtis. Šis teritorinės bendruomenės tapatumas dar nėra pasiekęs aukštesnio brandos lygio ir nėra tapęs tautiniu apsisprendimu. Jerzio Topolskio nuomone, regiono teritorijos apibrėžimą lemia regiono istorinės raidos dėsningumas (kai kada ir administracinės ribos). Šiuo atveju regiono išskyrimo pagrindą sudaro visuomeninės struktūros, kuriose susiformavusi mažoji visuomenė. Panašiai mano ir Karolis Buczekas, teigiantis, kad regioną sudaro socialinis organizmas, siejamas daugiau ar mažiau tvirtų ryšių. Regionas tampa tarpiniu organizmu tarp valstybės ir gyvenvietės [53, 6]. Etnologė Irena Regina Merkienė yra nužymėjusi, kad regionui pats realiausias pamatas yra bendra teritorija ir vienijanti lokalinė savimonė. Ji atsiskleidžia per ūkinių, religinių ir kultūrinių saitų visumą, kurios pagrindu atsiranda jausminis ryšys su *vieta – jos gamtine aplinka, lokaline etnine, kultūros ir pilietine istorija ir visuomene, skatinantis laikyti save bendruomenės*

nariu ir savo gerovę sieti su tos vietos likimu [60]. Ingė Lukšaitė, apibendrinusi įvairių tyrėjų nuomones, pateikia aštuonias grupes kriterijų, kuriais galima apibrėžti regioną, tai: 1) geografijos ypatybės 2) ūkiniai, 3) istorinės, politinės raidos, 4) etniniai, kalbos, 5) religiniai, 6) visuomeniniai, 7) kultūrinio paveldo, 8) tapatybės suvokimo [53, 10]. Dar diskutuojama, kaip šie kriterijai turėtų išsidėstyti pagal svarbą. Žemaitijos regiono erdvės nustatymą palengvinta tai, kad šis regionas yra laikomas etninio regiono etalonu [67, 163].

Atsižvelgdamas į permainingą Žemaitijos istoriją ir išvardytus bendruosius regionų apibrėžties parametrus, straipsnio autorius siūlo pasirinkti šiuos Žemaitijos regionui būdingus kriterijus: 1) teritorinis apibrėžtumumas, 2) etninė savimonė, 3) istorinė sąmonė ir 4) kalba. Jų hierarchija nėra pastovi, todėl Žemaitijos regiono samprata yra kintanti ir skaidoma į atskirus laikotarpius, kurie priklauso nuo kokybinės kriterijų kaitos. Visa Žemaitijos regiono samprata, nulemta Lietuvos valstybingumo raidos, iki 1944 m. bent tris kartus kito. Išskiriami trys Žemaitijos raidos etapai: 1) LDK, 2) carinės Rusijos ir 3) Nepriklausomos Lietuvos. Pereinamieji karų ir okupacijų metai regiono erdvinės struktūros nekeitė, todėl esminiai socialiniai santvarkų raidos parametrai išlieka. Keblu, kad neturime išsamių darbų, nagrinėjančių Žemaitijos regiono teritorinius pasikeitimus, tad tyrėjas tai turi atlikti savarankiškai ir pateikti kuo tikslesnį regiono teritorijos apibrėžimą.

Žemaitija – istorinė geografinė sąvoka, todėl jos dydis ir supratimas apie ją kito.

Lietuvių genomo tyrinėtojas Vaidutis Kučinskas nustatė, kad žemaičiai savo genetinė medžiaga sudaro atskirą lietuvių tautos dalį, besiskiriančią nuo aukštaitiškosios dalies [47; 48]. Šis tyrimas leidžia naujai pažvelgti į Žemaičių istorines šaknis, kurios ilgą laiką buvo suvokiamos perdėm supaprastintai. Vis dėlto šių dienų mokslas bendro susitarimo dėl žemaičių etnoso dar nėra priėjęs. Vyrauja dvi nuomonės, žemaičius laikančios 1) subetnosu ir 2) etnosu [37].

Iki Lietuvos valstybės susikūrimo žemaičiai disponavo savivalda. Jie tik 1260 m. kaip autonominis vienetas savanoriškai buvo integruoti į Mindaugo Lietuvą. XIV–XV a. Žemaitijos istorijoje ženklino politinio separatizmo laikotarpį. 1413 m. Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – LDK) Vytautas žemaičiams suteikė privilegiją ir įteisino Žemaičių seniūniją. Ją valdė žemaičių didikų renkamas seniūnas, kurį tvirtindavo Ldk. Teisiškai įtvirtinta Žemaitijos autonomija, anot istoriko Alfredo Bumblausko, nors ir menka, vis dėlto buvo valstybingumo forma. 1417 m. įkurta Žemaičių vyskupystė dar labiau sustiprino Žemaitijos kaip autonominės LDK dalies gyvastį. Po 1441 m. vidaus nesutarimų Ldk Kazimieras ėmė Žemaičių seniūniją suvokti kaip rimtą politinę jėgą. 1575 m. Žemaičių seniūnijai buvo suteiktas kunigaikštystės statusas, kuris ją išskyrė iš kitų LDK dalių. Valdovų atnaujinamose Žemaičių kunigaikštystės privilegijose pirmasis punktas skelbė: *Niekas negali prikišti žemaičiams, kad jie kalaviju ir kardu esą nugalėti, prijungti ir priversti paklusti* [13]. Tai gana iškalbinga politinių pažiūrų išraiška. Ją vals-

tybiniu lygiu toleravo LDK. Kaip pažymėjo Eugenijus Saviščevas, tuo metu Žemaičių kunigaikštystėje gentinės tradicijos ir teritorinės bajorų savivaldos pagrindais susiformavo ypatinga žemaičių bajorų savimonė, kuri gynė vietos valdžią nuo svetimųjų (net ir lietuvių) [75]. Susiformavęs administracinis, teisminis, retu atveju ir politinis bei karinis savarankiškumas paliko pakitusią socialinę ir ekonominę struktūrą. Platus žemaičių bajorų sluoksnis, nesusiformavusi lažinė-palivarkinė ūkio sistema, baudžios nepripaustas valstietis, etninė savimonė ir istorinė sąmonė leido šiam kraštui gyventi skirtingą ir uždara gyvenimą [10–11; 40; 93].

Nors Žemaičių kunigaikštystė buvo integrali LDK dalis, bet turėdama aiškiai apibrėžtą teritoriją turėjo ir savo knygos kultūrą su veikusiomis institucijomis: spaustuvenomis, leidyklomis, bibliotekomis, knygynais ir besiplečiančia skaitytojų auditorija. Žemaičių kunigaikštystės miestus ir miestelius yra suregistravęs E. Meilus. Jo duomenimis, XVIII a. pabaigoje Žemaičių kunigaikštystėje buvo 104 privilegijuoti ir 46 neprivilegijuoti miestai ir miesteliai. Užtrukusi miestų tinklo raida ir jų stambėjimas ilgą laiką nesudarė tinkamų sąlygų veikti švietimo ir kultūros įstaigoms. Nesusiformavo Žemaitijos sostinė, kurioje būtų susitelkusi pasaulietinė ir dvasinė regiono valdžia. Tai būtų skatinę viso regiono ekonomikos ir kultūros plėtrą, nebūtų apsieita ir be leidybinio darbo. Palyginti žemas raštingumo lygis turėjo tiesioginės įtakos Žemaičių kunigaikštystės knygos kultūros būklei, tad tik maža dalis miestų plėtojo knygos leidybą, spausdinimą ir platinimą.

Vis dėlto šie 150 kunigaikštystės miestų ir miestelių tampa to meto Žemaitijos knygos teritorine apibrėžtimi. Į ją įeis tokie knygos centrai kaip Kėdainiai, Varniai, Kražiai, Šiauliai, Raseiniai ir Telšiai [58].

Žemaičių kunigaikštystė iki 1795 m. trečiojo Lenkijos ir Lietuvos Valstybės padalijimo disponavo administracine autonomija, kuri bylojo šimtmečius trukusią istorinę patirtį. Po šio kritinio istorijos lūžio Žemaičių kunigaikštystė, kaip ir visa LDK, atiteko Rusijai. Per administracines reformas Žemaičių kunigaikštystė kaip atskiras administracinis vienetas buvo panaikinta. Ji 1801 m. priskirta Lietuvos Vilniaus gubernijai, iš kurios 1807 m. atplėšta Palanga ir priskirta Kuršo gubernijai. Šie administraciniai pasikeitimai dar kurį laiką neatspindėjo to meto mokslo pasaulyje. Populiariame Conrado Malte Bruno darbe *Senosios ir naujosios Lenkijos paveikslė (Tableau de la Pologne Ancienne et Moderne, 1807)* aiškiai pastebimas dar senasis LDK suskirstymas, kuriame suvokiamas Žemaitijos autonomiškumas ir kultūrinis skirtingumas [73]. Darius Staliūnas atskleidė, kad XIX a. 4–5 dešimtmečio administracinių reformų metu Rusijoje buvo kilę įvairių administracinių projektų dėl Žemaitijos. Pertvarkant Vilniaus guberniją 1841 m. buvo realių pasiūlymų iš dalies atkurti Žemaičių kunigaikštystę – jos pagrindu sukuriant Raseinių ar Kėdainių guberniją, į kurią būtų patekusios Telšių, Raseinių, Šiaulių, Upytės, Ukmergės ir Novoaleksandrovo (Zarasų) apskritys [76, 69–70]. Šie projektai vyriausybės nebuvo patvirtinti ir 1843 m. iš šiaurės vakarinės Vilniaus gubernijos dalies

suformuota Kauno gubernija, kuriai atiteko senoji Žemaičių kunigaikštystės teritorija.

Nors Žemaičių kunigaikštystė kaip administracinis vienetas buvo panaikintas, bet ją kurį laiką dar reprezentavo Žemaičių vyskupystė. Jos teritorija 1849 m. smarkiai padidinta išplečiant ją iki Vydžių (dabartinė Baltarusija). Carinei valdžiai naikinant buvusį LDK paveldą, Žemaitijos ribos ėmė įvairuoti. Iškilio tokie nauji regiono apibrėžties kriterijai kaip etninė savimonė, kalba ir istorinė sąmonė. Visuomenėje Žemaičių kunigaikštystės vardas iškart nebuvo pamirštas, pasak Juozo Jurkaus, dar XX a. viduryje Žemaičių Kalvarijoje per didžiulius atlaidus tebebuvo giedama: *Žemaičių kunigaikštystėje, / kaip tikroj savo ponystėje* [28]. Šią istorinę simboliką palaikė platus žemaičių bajorų sluoksnis, gyvenęs anų laikų prisiminimais. Nepaisant šių reminiscencijų, nuo XIX a. pradžios įsitvirtino ir naujas atitikmuo – Žemaičių žemė [15]. Ji bylojo apie teritoriją, kurioje gyveno žemaitišką etninę savimonę išlaikę gyventojai. Iki XIX a. vidurio Žemaitijos ribos ilgą laiką nesikeitė. Zita Medišauskienė, remdamasi Liudviko Adomo Jucevičiaus ir D. Poškos pastebėjimais, nustatė, kad XIX a. viduryje Žemaitijos ribos, apimdamos Telšių, Raseinių ir Šiaulių apskritis, dar sutapo su Žemaičių kunigaikštystės teritorija [57, 222]. Tokias išvadas patvirtina ir 1861 m. Dimitrijaus Afanasjevo pateiktas Žemaičių žemės apibūdinimas. Ji, apimdama Telšių, Raseinių, Šiaulių ir dalį Panevėžio bei Kauno apskričių, driekėsi iki Nevėžio [96, 37]. Carinei valdžiai sistemingai naikinant ir keičiant Žemaitijos istorinį paveldą,

iškilo naujas kalbinės teritorijos apibrėžties kriterijus. Apie jį 1862 m. pirmasis spaudoje prabilo kalbininkas Ambraziejus Pranciškus Kašarauskis. Jis Žemaitiją mėgino apibrėžti žemaičių tarmės ribomis, t. y. reprezentuoti ne istorinį paveldą, o žemaičių etnosą [57]. Šis naujas požiūris pamažu išgalėjo, juo ėmė remtis ir carinės valdžios pareigūnai. Dar 1865 m. tuometinis Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjas Aleksandras Potapovas, remdamasis lingvistiniais kriterijais, išskyrė tris žemaitiškas Telšių, Raseinių ir Šiaulių apskritis. Jo požiūrį parėmė ir tuometinis Vilniaus švietimo apygardos globėjas Ivanas Kornilovas [76, 72–73].

XIX a. pradžioje žemaitiška etninė savimone buvo gerokai sutvirtėjusi. Paulius Subačius atkreipė dėmesį, kad XIX a. pradžioje tarp aukštaičių buvo tendencijų sąmoningai save laikyti žemaičiais. Žemaičių kultūrinio sąjūdžio pakilimas sukūrė alternatyvą lietuviškai etninei savimonei. Žinomi Antano Strazdo, rašiusio *Esmu tikras žemaitis, / Iš močios ir iš tėvo*, ir Antano Baranausko pavyzdžiai rodo šio proceso realumą [81]. To meto carinės Rusijos mokslininkų darbuose, iš jų žinomesni D. Afanasjevo, Piotro Kepeno ir Nikolajaus Stolpianskio, lietuvių tautai (*племя*) buvo priskirtos trys etninės grupės (*народ*): lietuviai (tikrieji), žemaičiai ir latviai [32, 73; 96].

Dėl lietuvių tautos konsolidacijos ir integracijos procesų XIX a. antroje pusėje ėmė nykti Žemaitijos rytiniai pakraščiai. Tai labiausiai palietė Kauno ir Šiaulių apskritis. Bene pirmasis tai pastebėjo Vasilijus Rudakovas. Jis *Enciklopediniame*

žodyne (Энциклопедический словарь; 1894) Žemaitiją apibrėžė Raseinių, Telšių ir Šiaulių apskritimis [100]. Nors žemaičių bajoras Aleksandras Davainis-Silvestravičius 1895 m. *Geografijos žodyne* (Słownik geograficzny) Žemaitijai dar bandė priskirti ir Kauno apskritį [19], bet jo pateikti duomenys jau kurį laiką nebeatitiko pasikeitusios situacijos. Tai patvirtina 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos surašymo duomenys, kuriuose atsispindėjo tautybės kriterijus. Statistika atskleidė, kad rytinėje Žemaitijos dalyje, Raseinių apskrityje, lietuviais užsirašė 22,1 tūkst., žemaičiais – 157,4 tūkst., Šiaulių – lietuviais užsirašė 41,3 tūkst., žemaičiais – 127 tūkst. gyventojų, dar 13 tūkst. žemaičių gyveno Kauno apskrityje [77]. Kaip matome, Kauno apskritis ilgainiui prarado žemaitišką etninę savimoneę, tik Šiaulių apskrityje žemaičiai dar sudarė daugumą. Sankt Peterburgo universiteto studentas Povilas Višinskis, rašydamas darbą *Antropologinė žemaičių charakteristika*, taip pat susidūrė su Žemaitijos teritorijos nustatymo problema. Jis 1896–1897 m. apie regioną rinko rašytinę ir lauko tyrimų medžiagą. P. Višinskio darbo išvados rodo, kad Žemaitija išsitemo šiuose geografiniuose orientyruose: Vakaruose – Palanga, Rytuose – Šiluva, Šiaurėje – Pikelių miestelis, Pietuose – vieta, kur Jūros upė kerta tuometinės Prūsijos sieną. P. Višinskio skaičiavimu, Žemaitijos plotas tuomet sudarė apie 13 380 kv. varstų [86, 23]. Išvardyti argumentai leidžia manyti, kad to meto Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių plote plėtojosi ir Žemaitijos knygos kultūra.

Lietuvos Taryba, 1918 m. vasario 16 d. paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę, siekė iš kaizerinės Vokietijos perimti krašto valdymą į savo rankas. Šiuo sunkiu valstybės kūrimo metu Lietuvoje veikė trumpalaikės savisaugos tikslais organizuotos savivaldos. Metų viduryje Raseiniuose susikūrė vietos savivalda, pasivadynusi „Raseinių respublika“. Jos pavyzdinga veikla sulaukė aplinkinių valsčių dėmesio. Kaip mini vienas ir „Raseinių respublikos“ komiteto narių Konstantinas Žukas, du atstovai iš Tauragės „Raseinių respublikos“ komitetui <...> *siūlė sukurti „Žemaičių respubliką“ ir gyventi visai nepriklausomai nuo Lietuvos Valstybės Tarybos*. Toks siūlymas komitetui nebuvo priimtinas [94], bet pati mintis rodo žemaičių istorinės atminties brandą.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę dėl geopolitinių priežasčių įvyko galutinė žemaičių integracija, jie prarado etnosui būdingus bruožus ir virto subetnosu (potaute), neturinčiu atskiro administracinio vieneto. Tiesa, sumanymų sukurti administracinį Žemaitijos regioną būta. 1919 m. balandžio pabaigoje apskričių viršininkų ir savivaldybių atstovų suvažiavime vienas iš darbotvarkės klausimų buvo administracinių vienetų stambinimo galimybės svarstymas. Už administracinių vienetų stambinimą pasisakė Leonavičius – siūlė sukurti Žemaitijos, Aukštaitijos, Suvalkijos ir kt. regionus. Mintis buvo verta dėmesio, bet ja nebuvo susidomėta ir siūlymas be didesnių svarstymų buvo atmestas [2]. XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje pradėjo reikštis politinis žemaičių judėjimas, pradėtos kurti

net žemaičių partijos [92]. 1926 m. gruodžio 17 d. autoritarinis Antano Smetonos perversmas ir tautininkų partijos diktatas, pasižymėjęs kultūrine Lietuvos regionų niveliacijos politika, sudarė kliūčių puoselėti Žemaitijos istorinį ir etninį paveldą.

1926 m. dėl polinių motyvų buvo panaikinta Žemaičių vyskupystė – paskutinis žemaičių istorijos reliktas. Tai pripažino ir to meto Lietuvos katalikų bažnyčios autoritetas laikomas kun. Aleksandras Dambrauskas. Jis 1930 m. slaptame laiške vienam Telšių vyskupijos prelatui rašė: *Del ko rusai norėjo panaikinti titulą Camozumckii? Gi del to, kad iš Žemaitijos ilgainiui nesusidarytu atskiras politiškas vienetas, su separatiskomis tendencijomis. Tuo motyvo būta ir kuriant naują Telšių vyskupiją, tik šį kartą jau iš pačių lietuvių. Girdi, žemaičiai, esą links palaikyti savo tarmę, ir tuo gali suardyti Lietuvių tautos vienybę. Dėliai to pat motyvo ir vedant Telšių vyskupijos ribas, kai kurios grynai žemaitiškos parapijos buvo priskirtos Kauno arkivyskupijai. Taigi kuriant Telšių vyskupiją vadovautasi netiek bažnytiniais, kiek tautiniais ir politiškais motyvais*¹ [1]. Nepaisant šio politinio spaudimo, trečiojo dešimtmečio pabaigoje užgimęs žemaičių regioninis sąjūdis, siekęs puoselėti regioninę kultūrą, nenustojo gyvavęs. Šis žemaičių atgimimas patvirtina mintį, kad žemaičių subetnosas dar buvo kultūriškai gyvastingas.

Tarpukario Lietuvos teritorija buvo suskirstyta apskritimis, kurias sudarė valsčiai. Žemaitijai priskirtinos penkios apskritys: Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Šiaulių ir

¹ Citatos kalba netaisyta – T. P.

Telšių. Tokio Žemaitijos teritorinio apibrėžimo laikosi knygotyrintinkas D. Kaunas, šio administracinio suskirstymo pagrindu publikavęs 1922 m. Žemaitijos knygos įstaigų sąrašą [37]. Žemaitijos šiaurinės (su Latvija), pietinės (su Vokietija, nuo 1924 m. Klaipėdos kraštu) ir vakarinės (su Baltijos jūra) sienos išliko nepakitusios. Dėl vidinės migracijos, skatinusios natūralią asimiliaciją ir žemaitiškos etninės savimonės praradimą, šiek tiek keitėsi tik rytinės Žemaitijos ribos. Antanas Klimas *Lietuvos geografijos* (1935) vadovėlyje Žemaitijos rytines ribas nubrėžė taip: *Riba, kuri skiria žemaičius nuo aukštaičių, prasideda maždaug nuo Latvijos sienos ties Vegerių miesteliu ir eina per Kruopių, pro Šiaulius, per Bubius stačius ant Raseinių; iš ten ji pasuka į pietų vakarus Tauragės linkui ligi Nemuno upės, toliau palei Nemuną nusitęsia ligi Baltijos jūros* [44]. Nemažai abejonių kelia Šiaulių apskrities pietinės dalies žemaitiškumas. Jai buvo priskirti: Lygumų, Linkuvos, Pakruojo, Pašvitinio, Radviliškio ir kt. valsčiai, kurių gyventojai, susitapatinę su kalbine erdve ir praradę žemaitišką etninę savimonę, tapo Aukštaitijos regiono dalimi. Šį sudėtingą procesą gana plačiai yra aptaręs etnologas Petras Kalnius [33]. Galime pavirtinti, kad iš tikro Šiaulių apskritis su Šiaulių miestu paskutiniaisiais tarpukario Lietuvos dešimtmečiais turėjo tendenciją tolti nuo Žemaitijos. Vis dėlto Šiaulių kraštas iki sovietinio Lietuvos laikotarpio dar buvo pakankamai integrali Žemaitijos dalis. Tik vėliau, kaip yra aptaręs geografas Valdas Petrusis, Šiaulių kraštas pateko į Žemaitijos regiono etninės savimonės periferiją [67, 168–171]. Šiuo metu pagal Etninės globos

tarybos parengtą Lietuvos regionų žemėlapi Žemaitijos rytinis pakraštys ribojasi Kruopių, Šakynos, Gruzdžių, Šiaulių, Tytuvėnų, Šiluvos, Pagojukų, Betygalos, Ariogalos, Seredžiaus etnografiniais rajonais [51]. Dėl aptartų integracinių procesų, turėjusių įtakos XX a. Žemaitijos rytinio paribio nykimui, kuris po 1944 m. sovietinės okupacijos buvo spartus, esame linkę patikslinti tiriamojo laikotarpio regiono rytines ribas, kurios vis dėlto bus tik preliminarios².

Šis istorinis Žemaitijos sienų raidos nustatymas yra būtinas siekiant Žemaitijos knygos, t. y. tyrimo objekto, tikslios apibrėžties. Tik laike ir erdvėje sukonkretintas vietovardis, į kurį patenka leidimo ir spausdinimo vieta, leidžia išskirti Žemaitijos knygą kaip to meto Žemaitijos visuomenės intelektualinį produktą. Viliaus Užtupo sudarytas Lietuvos spaustuvų žinynas šiek tiek palengvina šį darbą. Remiantis žinynu galima išskirti devynis spausdinimo centrus: Kėdainius (1651–1653), Jurbarką, Kelmę, Mažeikius, Raseinius, Salantus, Skudą, Šiaulius ir Telšius [85]. Šių spausdinimo centrų teikiamomis paslaugomis naudojosi ne vien regiono, bet ir visos Lietuvos leidėjai. Todėl būtina atlikti spaudos produkcijos atranką ir tyrime atmesti spaudinius, kurie turinio, adresato ir

² Žemaitijai priskirti šie Šiaulių apskrities valsčiai: Gruzdžių, Kurtuvėnų, Kuršėnų, Papilės, Pašiaušės (Pašiaušio), Raudėnų, Šaukėnų, Šiaulėnų, Šiaulių, Tryškių, Užvenčių ir Vaiguvo, o likusieji: Gasčionių (Gasčiūnų), Joniško, Klovainių, Kriukų, Kruopių, Linkuvos, Lygumų, Meškučių, Pakruojo, Pašvitinio, Radviliškio, Skaistgirio, Stačiūnų ir Žagarės valsčiai priskiriami Aukštaitijos regionui [52].

leidėjo atžvilgiu neturi tiesioginio ryšio su Žemaitija. Taip atrinkta ir išskirta spaudos produkcija neabejotinai tampa Žemaitijos knygos tyrimo šerdimi ir objektu.

Daug sudėtingiau nustatyti leidybos vietą. Žemaitijos knyga, būdama integrali Didžiosios Lietuvos knygos istorijos dalis, patyrė bendrus knygos kultūros raidos veiksnius. Ją varžė įvairaus pobūdžio apribojimai. Seniausios žinomos bažnytinė ir valstybinė cenzūros buvo įprastos visose Europos šalyse. Leidybai Žemaitijoje labiausiai pakenkė 1864–1904 m. įvestas lietuviškos spaudos draudimas. Nors tais metais spaustuvės tebeveikė Žemaitijoje, bet leidėjams nieko kito neliko, kaip tik lietuviškas knygas spausdinti Mažosios Lietuvos miestuose. Leidyklos Žemaitijoje retai buvo ilgalaikės, knygas dažniau leido įvairios organizacijos ir privatūs asmenys. Mūsų požiūriu, leidėju reikia laikyti organizaciją ar asmenį, kuris skiria lėšų leidiniui spausdinti ir disponuoja tiražu. Jis gali būti įvardytas spaudinyje, kaip antai Mikalojaus Akelaičio elementoriuje *Lamentorius, arba Pradžia mokšto sudeta mažiems wajkeliems* (Vilnius, 1860), kuria me nurodyta: *kasztu kunigajkszczia Ireneusza Oginskia izsz Rytawa*, arba nustatytas iš kitų šaltinių. Bibliografai išsiaiškino, kad spaudos draudimo metais dalis kontrafakcinės lietuvių literatūros buvo išleista Žemaitijoje gyvenančių leidėjų. Plačiau žinoma Žemaitijoje kunigavusių Pranciškaus Urbanavičiaus ir Antano Vyarto leidybinė veikla, jų lėšomis buvo išleista keletas spaudinių Mažosios Lietuvos spaustuvėse [50]. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, po 1926 m. įsigaliojusi

karo cenzūra varžė politinių ir religinių organizacijų, pavienių asmenų leidybinę veiklą. Iš to meto konkretus pavyzdys yra valstiečio liaudininko Juozo Butkaus 1928 m. Rygoje spausdintas eilėraščių rinkinys *Darbas ir prakitaitas*, kurio leidėjas buvo Žemaičių žemės organizacija. Leidybos versle daug ką lėmė finansiniai išskaičiavimai: leidinių spausdinimo išlaidos, leidinių kokybė, transporto privalumai, skatinę pasirinkti pigesnes ir artimesnes kaimyninės Mažosios Lietuvos spaustuves. Nemažai įtakos turėjo ir asmeniniai leidėjų ryšiai.

Regioninė knyga autoriaus ir kalbos prasme yra nevienalytė. Jos kūrėjai buvo kultūriškai aktyvioji lokalinės visuomenės dalis, tenkinanti asmeninius ir kitų vietos gyventojų poreikius. Lietuviška knyga ir jos kūrėjai tik nuo XIX a. pradžios tvirčiau išitraukė į Žemaitijos knygos kultūros kūrimo ir ugdymo procesą. Iki tol vyravo lotynų kalba leidžiami leidiniai. Labiau žinomas pavyzdys yra Žemaičių kunigų seminarijos rektoriaus Varniuose redaguojami ir leidžiami kasmetiniai vyskupystės kalendoriai žinynai (*Directorium <...> pro diocesi Samogitiensis*). Lygiagrečiai plėtojosi ir elitinės lenkiškos knygos leidyba, kurios žinomesnis pavyzdys būtų Salantų klebono S. Čerskio *Žemaičių vyskupystės aprašymas (Opis Żmudzkiey dyecezyi, 1830)* [15].

Nuo XVIII a. pabaigos pakilus Žemaitijos kultūros lygiui, dėl brangios leidybos ir spausdinimo nemažai darbų lenkų ir lietuvių kalbomis liko rankraštiniai. Rankraščiai buvo dovanojami, skolinami ir paveldimi. Jie plito nuorašais ir iš dalies funkcionavo

to meto mokslo pasaulyje. J. Plateris savo bibliotekoje turėjo Simono Daukanto rankraščio „Darbay senuju Lietuwiu yr Žemacyciu“ (prieš 1831) nuorašą [6, 103–104], su kuriuo artimiau buvo susipažinęs ne vienas žemaitis, tarp jų ir L. A. Jucevičius [26, 115–116, 32]. Kražių gimnazijos mokytojas Hilaras Okolovas buvo parašęs *Botanikos istoriją* (*Historyja botaniki*, apie 1829), kuria rėmėsi savo paskaitose [26, 109]. Žemaičių raštininko, botaniko ir pamokslininko J. A. Pabrėžos 20 tomų rankraščių spaudos nepasiekė [26, 112]. Leidybai neatsiradus lėšų ir mecenatų, toks likimas ištiko ir kitų autorių darbus. Be šio rankraštinio paveldo mes negalėtume suvokti to meto mokslo raidos ir raštijos kultūros situacijos. Tenka pripažinti, kad didžioji dalis rankraščių yra negrįžtamai žuvę, apie juos dažnai žinoma tik iš paminėjimų. Išlikę rankraščiai šiuo metu saugomi privačiuose ir valstybiniuose archyvuose, mokslinių bibliotekų rankraštynuose ir muziejų fonduose. Dalis jų funkcionuoja mokslininkų darbuose, o kita dalis iki šiol nesulaukė didesnio dėmesio. Nors šis kūrybinis potencialas nebuvo publikuotas, bet rankraštinis palikimas leidžia apčiuopti, kokiomis kryptimis galėjo plėtotis knygos kultūra Žemaitijoje.

Atskirai būtina aptarti XIX a. suklestėjusią rankraštinę knygą. Ne vienas Žemaitijos šviesuolis, neturėdamas sąlygų įsigyti reikiamų knygų, darydavo jų nuorašus. Kaip pažymėjo 1830–1831 m. sukilimo dalyvis Jonas Goštautas, dėl carinės cenzūros *draudžiamieji raštai Lietuvoje yra retenybė, daugelis gavę kokią knygą pasidaro nuorašus* [24].

Tai buvo demokratinė literatūra, dažniausiai prancūzų ir lenkų kalbomis, kurios importą kontroliavo carinė užsienio spaudos cenzūra. Šitaip nurašyta ir įrišta knyga pradėdavo naują rankraštinės knygos gyvavimo etapą. 1864 m. lietuviškos spaudos draudimas sudarė sąlygas plačiau pasklisti rankraštinei knygai lietuvių kalba. Knygas nurašinėjo labiau apsišvietę valstiečiai. Tai buvo ir viena uždarbio formų. Apie rankraštinę knygų buvimą žinome iš išlikusių egzempliorių ir retų paminėjimų policijos ataskaitose. Nors lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas buvo taikomas lietuviškai knygai, išėjusiai po 1864 m., bet pasitaikydavo atvejų, kai žandarai, remdamiesi šiuo draudimu, naikindavo ir rankraštines knygas, o jų savininkus patraukdavo teisminei atsakomybei. Taip 1896 m. nukentėjo valstietis Ignotas Žilys, gyvenęs Godingos kaime Plungės valsčiuje [34]. Nemažai rankraštinę knygų buvo įsigiję Šiaulių „Aušros“ muziejus. Vien 1942–1943 m. muziejaus fondai pasipildė 47 naujomis rankraštinėmis knygomis. Tada jų iš viso buvo inventorizuota 306 [9]. Neturime žinių, kiek rankraštinę knygų šiuo metu turi „Aušros“ ir kiti muziejai.

Po 1864 m. sukilimo apribojus lenkiškos spaudos leidybą ir uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, suintensyvėjo rusiškos knygos leidyba. Dažniausiai tai buvo įvairaus pobūdžio smulkieji spaudiniai: ataskaitos, programos, įstatai, afišos. Vienas iš būdingiausių pavyzdžių yra 1899 metų Plungės žemės ūkio ir amatininkystės parodos programa, kurią išleido parodos organizatorius kunigaikštis Mykolas Oginskis

[99]. 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą, pasitaikydavo, kad lietuviški spaudiniai, dažniausiai organizacijų įstatai, mažesniais tiražais buvo dubliuojami valstybine rusų kalba. Žinomesnis pavyzdys yra 1907 m. įsteigtos „Lietuvių katalikų Plungės Labdaringosios draugijos įstatai“, 1000 vienetų tiražu išėję lietuvių kalba ir 100 pakartoti rusų kalba [38].

Lietuviškieji tekstai buvo dubliuojami ir lenkų kalba. Ypač tai buvo pastebima informacinio pobūdžio smulkiųjų spaudinių leidyboje. Vienas iš pavyzdžių yra šiauliškio Maksimilijono Sielskio ūkinių prekių parduotuvės „Flora“ kasmetiniai ir sezoniniai kainoraščiai. Jie 1914–1939 metais su pertrūkiais lygiagrečiai buvo leidžiami lietuvių ir lenkų kalbomis [31; 46]. Afšos ir skelbimai neretai buvo dubliuojami lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis [49]. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvai atgavus nepriklausomybę, knygos rusų kalba prarado savo reikšmę. Dianos Uljanovos atliktuose Lietuvos rusų knygos kultūros tyrinėjimuose minima, kad tarpukario Žemaitijoje tik Liudviko Jakavičiaus Šiauliuose įsikūręs „Lietuvos“ knygynas 1920–1921 m. Vilniuje išleido keletą brošiūrų ir dvi knygeles [83]. Be šių fragmentų, daugiau duomenų apie rusiškos knygos leidybą Žemaitijoje neaptinkame. Dėl įvairių priežasčių sumenko ir lenkiškoji knyga. Šią situaciją labiausia lėmė tai, kad Žemaitijoje nebuvo lenkų bendruomenių, o miestų lenkiškasis elitas nukentėjo per Pirmąjį pasaulinį karą ir nepriklausomybės kovas. Nuolatinio karo su Lenkija padėtis

lėmė, kad lenkiškų knygų leidyba Lietuvoje buvo politizuota ir nepageidaujama.

Daugiausia keblumų kelia Žemaitijos žydų knyga. Savitas rankraštinis palikimas byloja, kad žydai nuo XIX a. pradžios domino ir vietinius žemaičius. Žemaičių vyskupystės nominatas Jonas Krizostomas Gintila aktyviai domėjosi hebraistika ir paliko unikalių rankraštnių darbų. Jo žemaitiškas katekizmas hebrajų rašmenimis „Mokslas krikščioniškas zemajtiškaj parašitas“ spaudos nepasiekė, bet būta realių sumanymų katalikizuoti Žemaitijos žydus [63, 18–19, 26–29]. Menkai yra žinoma apie hebrajų ir jidiš kalbomis rašytus spaudinius, kuriuos būtų leidę ar spausdinę vietos žydai ar jų bendruomenės. Šiauliuose trumpai leista keletas laikraščių jidiš kalba. 1922 m. pirmasis pasirodė „Pedagoginis lapelis“ (Pedagogišer bletl; 1922), vėliau trumpai ėjo „Laikas“ (Cait; 1924) ir „Šiaulių savaitraštis“ (Šavler Vochenblat; 1927) [23, 80–81]. Telšių žydų bendruomenė 1934 m. atgaivino „Žydų gyvenimą“ (Jidišer leb; 1934–1940), kuris 1922–1925 m. buvo leidžiamas ir spausdinamas Kaune. Ryškesnis pavyzdys – Tauragės žydų liaudies banko 1936 m. veiklos apyskaita, išleista lygia greta lietuvių ir jidiš kalbomis. Apyskaitą spausdino Tauragėje veikusi Mėjerio Epelio spaustuvė [82]. Žydai Žemaitijoje išlaikė ir daugiau spaustuvių, tad šie fragmentai leidžia manyti, kad žydų knyga Žemaitijoje galėjo būti gausesnė.

Žemaitijos vokiškoji knyga beveik nepažįstama, nors su Prūsija (vėliau Klaipėdos

kraštu) ir Livonija žemaičiai ribojosi nuo kovų su kryžiuočiais laikų. Žemaitijoje nesusidarė vokiečių bendruomenių, kurios būtų tenkinusios tikybinius ir intelektualinius poreikius, susijusius su knygų įsigijimu ir leidyba. Vis dėlto septyni šimtmečiai kaimynystės ir dvi – kaizerinė 1915–1918 m. ir 1941–1944 m. nacistinė – okupacijos turėjo palikti pėdsaką Žemaitijos knygų kultūroje. Iš kaizerinės okupacijos metų bibliografų nepasiekė žinių apie spaudinius Žemaitijoje, bet karo metu penkios spaustuvės Šiauliuose, Raseiniuose, Kelmėje ir Jurbarko nenustojo veikti ir toliau tiekė produkciją. Savaimė suprantama, kad okupacinė valdžia vokiečių, gal ir lietuvių kalba turėjo leisti vietinės reikšmės potvarkius ir skelbimus. Deja, šis Žemaitijos spaudos istorijos sunkmetis kol kas nepažįstamas. Pirmosios vokiškos knygos leidybos žinios aptinkamos antrajame Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dešimtmetyje. Plungės progimnazijos vokiečių kalbos mokytojas Mikas Šlaža, susidūręs su vadovėlių stygiu, tikriausiai progimnazijos vadovybės remiamas, išleido vokiečių kalbos vadovėlį *Deutsche Märchen* (Vokiečių pasakos; 1921) ir *Žodynėlį prie rinkinio Deutsche Märchen* (1922) [36, 220]. Komerciniais sumetimais Šiaulių saldainių fabrikas „Birutė“ 1924 m. išsileido produkcijos kainoraštį lietuvių ir vokiečių kalbomis [69]. Iš 1941–1944 m. nacistinės okupacijos metų žinome vieną vokišką Šiaulių „Astros“ spaustuvės spaudinį. Tai Šiaulių karo ligoninės informacinis leidi-

nėlis *Kriegslazarett 913. Ein Jahr Schaulen* (1942) [4].

1886 m. Palangoje grafas Feliksas Tiškevičius prancūzų kalba leido humoristinį laikraštį „Le Limande“. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1919 m. Raseiniuose įsteigtoje gimnazijoje virė aktyvi pedagoginė veikla. Mokytojai J. Gėčius ir Jonas Kovalskis (slapyvardis Petras Bartuška) susidūrė su prancūzų kalbos vadovėlių stygiu. Jie parengė ir, matyt, gimnazijos remiami vietinėje Šliomo Kadušino spaustuvėje išleido prancūzų kalbos vadovėlį *Enseignement par l'image* (1920) [41] ir prie jo *Prancūzų kalbos vadovėlio „Enseignement par l'image (cours préparatoire) par octave classe“ žodynėlį* (1920) [42].

Tik iš paminėjimų atsiminimuose žinome apie leidinius anglų kalba. Plungėje linų apdirbimu besiverčiančios akcinės bendrovės „Kučinskis–Pabedinskai“ buhalteris Čerkauskas anglų kalba buvo išleidęs Plungės istoriją. Deja, ši knyga istorikams ir bibliografams nežinoma. Vienas knygos egzempliorių prieš Antrąjį pasaulinį buvo patekęs plungiškiui žydui Levittui, gyvenusiam Edimburge (Škotija) [64]. Pasirodydavo leidinių lygiagrečiai net keturiomis užsienio kalbomis. Skatinant turizmą, Palangos kurorte 1929 m. buvo išleista brošiūra *Palangos jūros maudyklės*, kurios tekstas buvo pateiktas lietuvių, vokiečių, anglų, rusų ir prancūzų kalbomis [65].

Apie kitomis kalbomis Žemaitijoje leistus ar/ir spausdintus spaudinius be išsamnių tyrimų nieko plačiau pasakyti dar negalime. Šie kol kas pavieniai išaiškinti

Žemaitijos įvairiakalbės knygos fragmentai leidžia manyti, kad regioninės knygos tyrimų laukas nemenkai išsiplėsdamas atspindės viso regiono knygos kultūrą. Verta atkreipti dėmesį, kad įvairiakalbės knygos nėra gausios, tad didesnių problemų integruotai dėstyti medžiagą neturėtų iškilti. Tokiu aspektu kol kas dar nebuvo žvelgta nė į vieno Lietuvos regiono knygos kultūrą, todėl Žemaitijos regioninis knygos tyrimas šiuo atveju būtų naujoviškas.

ŽEMAIČIŲ ETNINĖS KNYGOS SAVITUMAI

Dėl istorinių ir etninių aplinkybių žemaičių tarmė lietuvių rašto ir spaudos kultūroje paliko ženklų pėdsaką. Žemaičių knyga suvoktina kaip (sub)etnoso etninė knyga. Ji integrali, bet sykiu gana savarankiška lietuvių nacionalinės knygos dalis. Visa žemaitiškoji raštija buvo skirta Žemaitijos regionui, nes kokybiškai jos sklaidai kituose Lietuvos regionuose kliudė kalbiniai barjerai. Žemaičių etninės knygos regioninis bruožas itin ryškus, todėl nekyla abejonių dėl jos visiško integralumo Žemaitijos knygos tyrimuose.

Žemaičių etninės knygos pagrindinis skiriamasis bruožas yra žemaičių tarmė. Ją kalbininkai Aleksas Girdenis ir Juozas Pabrėža, remdamiesi giliai išsisknijusia tradicija, vadina *žemaičių kalba*. Ši sąvoka, anot jų, yra natūralesnė ir priimtinesnė žemaičiams [22]. Nors pirmieji *žemaičių kalbos* paminėjimai mus pasiekia iš XVI a. pradžios [75, 181] ir jie nenutrūksta iki šiol, tačiau kalbininkas Zigmas Zinkevičius yra visiškai priešingos nuomonės ir kategoriškai žemaičių tarmės

kalba nevadina [90]. Nesiveldami į kalbininkų ginčus, esame linkę *žemaičių kalbą* laikyti istoriškai įsisenėjusia sąvoka – archaizmu, kuris yra tinkamas įvardijant senuosius lietuviškus spaudinius, parašytus žemaičių tarme.

Kaip yra aptarę raštijos istorikai, LDK buvo du lietuvių raštijos centrai: Vilnius ir Kėdainiai. XVIII a. išnykus vilniškiam, vadinamajam *rytiniam*, lietuvių raštijos tipui, tik kėdainiškis, *vidurinis*, liko gyvuoti. Pagal to meto sampratą Kėdainiai priklausė Žemaičių kunigaikštystei, tad *vidurinis* raštijos tipas, neturėdamas nieko bendra su žemaičių tarme, buvo vadinamas *žemaitišku*. Anot Z. Zinkevičiaus, tai istorinės Žemaičių kunigaikštystės tradicinės kalbos pagrindu besiformavusi Žemaičių vyskupystės raštų kalba. Žymiausi jos atstovai buvo M. Daukša, Merkelis Petkevičius, Jokūbas Morkūnas, Saliamonas Mozerka Slavočinskis ir kiti [88]. Nors jų raštuose, ypač M. Daukšos, pasitaiko žemaitiškų [66, 32–33], bet šis *vidurinis* raštijos tipas neatitinka žemaičių etninės knygos sampratos, tad žemaitiškosios knygos tyrime jis neturėtų būti aprėpiamas. Šia lietuviškosios knygos dalimi turėtų domėtis aukštaičių raštijos tyrinėtojai.

Z. Zinkevičius nustatė, kad žemaitiybės lietuvių raštijos kūrėjai nuo XVII a. pabaigos ėmė vartoti vis dažniau. Vienas pirmųjų, savo darbuose nevengęs žemaitiškų, buvo kun. Pranciškus Šrubauskis (apie 1620–1680). XVIII a. pasirodė kun. Mykolo Olševskio bestseleriu tapusi knyga *Broma atverta ing viečnastį* (pirmoji laida 1753 m.), kun. Kazimiero Klimavičiaus katekizmas *Pavynastis krikščioniškas* (1767) ir kitų autorių darbai,

tarp jų ir *Žyvas* (1753). Pastarosios knygos vertėjas nežinomas, bet vertimas atliktas vien Šiaurės žemaičių kretingiškių tarme [89, 35–50]. Žemaičių tarme parašytų raštų daugėjo.

XVIII a. antrojoje pusėje gimusi žemaičių raštija jau kito šimtmečio pradžioje pretendavo perimti lietuvių bendrinės kalbos kūrimo pozicijas. Tai lėmė žemaičių bajorų aktyvi lituanistinė veikla. Prabilo tokie žemaičių rašytojai kaip A. Klementas, Silvestras Valiūnas, D. Poška, S. Stanevičius, J. A. Pabrėža ir kiti [80]. Vilniaus universiteto Žemaičių sąjūdis toliau skynė kelią žemaitiškajai knygai. Daugėjo originalių ir verstinių kūrinių, atsirado mokslinių darbų ir pirmųjų bandymų norminti lietuvių kalbą įvairiomis tarmėmis ir dialektais.

Telšiškis A. Klementas eiliuotame laiške *Donis priedero* (1810) Žemaičių vyskupui Juozapui Arnulfui Giedraičiu rašė: *kalbą mūsųkę reik tikrąja vadinti, – ir nusivylęs tęsė: Kad ant elementoriaus im vaikus mokyti, / Pas tokių žodžių pratin, kaip vartoj Lietuva, / Nes išpaustuvės raštai ten arčiau buvo. / Kad Varniai arba Telšiai anuos sauturėtų, / Kaip čia aplinkui kalb, taip rašyti pradėtų* [43]. Vyskupo J. A. Giedraičio ir jo talkininkų pastangos norminti lietuvių rašomąją kalbą ėjo aukštaičių tarmių pagrindu. A. Klementas liko J. A. Giedraičio oponentu, neturėjusiu sekėjų [80, 126–127, 212]. Svarbi žemaičių lituanistinio sąjūdžio figūra buvo D. Poška. Jis iš pradžių teikė pirmenybę J. A. Giedraičio planams, vėliau pradėjo savarankiškai ieškoti kito žemaičių bendrinės kalbos modelio, kuriame buvo

proteguojama žemaičių dūnininkų tarmė [80, 229–230]. Darbštus žemaičių raštijos darbininkas buvo S. Stanevičiaus, palikęs originalių ir verstinių darbų, paskelbęs ir senųjų raštų. Jį G. Subačius vadina *santūriuoju specialistu*, siekusiui kaupti lietuvių tarmių žodžius ir keliais etapais kurti bendrinę lietuvių kalbą [80, 379]. 1832 m. pasirodė jaunojo žemaičio kun. Kaliksto Kasakausio gramatika *Kalbrieda lezuwio ziamaytiszko*, kurioje orientuotasi į tradicinę vidurietiškąją (aukštaitiškąją) rašomąją kalbą [79].

Kretingos bernardinų vienuolyne buvo susidariusi D. Poškos ir K. Kasakausio krypties opozicija. Vienuolis J. A. Pabrėža buvo sukūręs savitą *žemaičių kalbos* gramatiką ir rašto sistemą. Jo bendrinės rašomosios *žemaičių kalbos* koncepcija buvo išreikšta šiais žodžiais: *Lietuva tebūna Lietuva, maišytieji – maišytaisiais, o žemaičiai – žemaičiais* [86, 10]. J. Pabrėža laikomas vienu ryškiausių XIX a. pradžios žemaičių raštijos kūrėju, sąmoningai apsisprendusių norminti žemaičių tarmes ir kurti bendrinę rašomąją žemaičių kalbą. Deja, jo raštai dar gyvam esant spaudos nepasiekė. J. A. Pabrėžos sekėjai buvo Simonas Grosas, Juozas Butavičius, Simfronijus Žabakevičius, iš dalies ir S. Daukantas. Vienmintis S. Grosas paliko rankraštinę gramatiką *Kalbrieda Lezuwe Žemaytyszka* (1835), oponavusią K. Kasakausio gramatikai [78, 67–68].

Žemaičių veikėjai nenustoję diskutavę bendrinės lietuvių kalbos kūrimo klausimais, bet nesugebėję priėti prie vienos nuomonės. Toliau savarankiškai buvo rengiamos žemaičių kalbos gramatikos ir žodynai, iš

kurių žinomesni Aleksandro Butkevičiaus, Dominyko Sutkevičiaus ir J. Čiuldos darbai [89, 172–180]. Perspektyviausias buvo kun. J. Čiulda. Jis parengė šiuo metu labai vertinamą, bet kitados nepublikuotą žemaičių tarmės gramatiką pavadinimu „Trumpi samprotavimai apie žemaičių gramatikos taisykles“ (1855). Vientisos bendrinės rašomosios žemaičių kalbos koncepcijos stoka nesudarė sąlygų tolesnei žemaičių raštijos raidai ir plėtotei, turėjusiai užtikrinti kokybišką žemaitiškiosios knygos funkcionavimą.

Nepaisant bendrinės žemaičių rašomosios kalbos kūrimo nesėkmių, žemaičiai toliau produktyviai kūrė. 1846 m. pradėtas leisti L. Ivinskio sudaromas kalendorius *Metu skajtlius ukiniszkas* (nuo 1847 m. pakeitęs pavadinimą į *Kalendorius, arba Metu skajtlius ukiniszkas*). Šie kalendoriai atliko literatūrinio almanacho funkciją. Žemaitijoje jie buvo populiarūs ir gerai perkami, todėl nenutrūkstamai ėjo iki 1864 m. M. Valančius 1848 m. išleido *Žemajtiu wiskupistę* (2 d.). Tai pirmas žemaitiškas mokslinis istorijos veikalas, nepraradęs savo svarbos iki mūsų dienų. 1850 m. M. Valančiui tapus Žemaičių vyskupu, ypač suintensyvėjo žemaitiškos knygos leidyba. Vyskupas sugebėjo sutelkti raštingų ir veiklių pagalbininkų būrį, kuris nenutrūkstamai tiekė religines ir didaktines knygas. M. Valančiaus ir L. Ivinskio aplinkoje kilęs sumanymas leisti laikraščius „Aitvarą“ (1856) ir „Pakeleivingą“ (1859) dėl cenzūros nepakantos lietuviškam žodžiui liko nerealizuotas. Jei nors vieną iš šių laikraščių būtų pavykę leisti žemaitišką, neaišku, kaip būtų pakrypęs lietuvių bendrinės kalbos kūrimas.

Pasitaikydavo atveju, kai lietuviškos knygos būdavo sužemaitinamos. S. Daukantas 1849 m. išleido sužemaitintą *Ugnės kningelę*, kuri dar 1802 m. buvo išleista Karaliaučiuje Mažosios Lietuvos lietuviams. Aukštaitiai savo ruožtu taip pat nesitenkino žemaitiškais vertimais, atsirado net savotiška konkurencija. Žemaičiui Vincentui Juzumui iš lenkų kalbos išvertus knygelę *Szwentas Izidorius artojas* (1854), po penkerių metų rokiškėnas K. Michnevičius-Mikėnas šią knygelę dar kartą savarankiškai išvertė, bet jau aukštaičių tarme. Populiari tikybinė ir mokomoji literatūra su visa Didžiosios Lietuvos raštija gulė ant žemaičių kūrėjų pečių, kurie ją nešė taip kaip mokėjo ir sugebėjo. V. Biržiška apie šį žemaičių raštijos suklestėjimą rašė: *neseni dar tie laikai, kada visa lietuvių literatūra, su mažomis tik išimtimis vien žemaitiškai buvo rašoma ar bent žemaičiavo* [6, 99]. Šios V. Biržiškos išvados tinka apibūdinti XIX a. lietuvių raštijos situaciją bent iki 9-ojo dešimtmečio.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje aukštaičių tarmių pagrindu kuriantis lietuvių bendrinei kalbai, gerokai sumenkusi žemaičių raštija nenustojo gyvuoti. Iš XIX a. pabaigos mus pasiekia keletas žemaitiškų ūkinio pobūdžio sutarčių [39], dokumentų ir atskirų darbų. Plateliškis Izidorius Brutenis dar lietuviškos spaudos draudimo metais rinko tautosaką, net bandė imtis vertimų. Kartą pakliuvusią jam į rankas knygelę apie Robinzono Kruzo nuotykius (rusų k.) bandė versti žemaitiškai [8]. Tokių vertėjų kaip I. Brutenis, rašto pramokusių vargo mokykloje iš žemaitiškų knygų, buvo

ir daugiau. „Aušros“ laikraščio redakcija gaudavo žemaitiškų straipsnių, bet jie prieš skelbiant buvo ištaisomi [66, 218]. Ne vienas senosios kartos Žemaitijos šviesuolis, tik žemaitiškai temokėdamas, bendrinės lietuvių kalbos taisyklių nespėjęs pažinti, yra palikęs autentiškų kūrinių, atsiminimų, vertimų ir užrašų. Šis rankraštinis palikimas mums beveik nepažįstamas.

Aušrininkas Juozapas Miliauskas-Miglovara buvo bene žymiausias žemaičių raštijos propaguotojas, sąmoningai nepripažinęs bendrinės lietuvių kalbos ir savo kūrybą skelbęs žemaičių tarme. Žymesni aušrininko darbai yra poezijos rinkiniai *Rasztai, Iivaires Eilas* (Tilžė, 1884), *Dainas* (Šiauliai, 1906), *Giedmenis* (Šiauliai, 1914) ir kraštotyris darbas *Vidukles krasztas* (Šiauliai, 1928). 1909 m. Šiauliuose jis leido ir pirmąjį žemaičių tarme laikraštį „Žodis“, kurio pirmasis ir vienintelis numeris yra išlikęs Šiauliuose „Aušros“ muziejuje [72].

Žemaičių tarme dar parašė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė *Pasipasakojima* (1913) [16]. 1904–1927 m. salantiškis Aleksandras Bendikas leido žemaičiuojančius „Keleivio“ kalendorius. „Klaipėdos žinių“ redakcija nuo 1924 m. buvo įsipareigojusi kartkartėmis skelbti *dalykėlius* žemaičių tarme. Pirmąjį apsakymą pavadinimu „Aple sava žemi“ parašė žurnalistas Juozas Pronskus [70]. Jis ir toliau skelbė žemaitišką kūrybą, kurios pagrindu išleido žemaitišką knygelę *Plukiava* (1926) [71]. Žemaitišką žodis jau nieko nebestebino. Spaudoje net buvo pasigirdę raginimų iškelti savo tarmę ir kurti žemaitišką gramatiką [92]. Deja, tuo metu šia

linkme nebuvo pasukta. Gausiai žemaitišką kūrybą populiarino kuliškis Juozas Butkus (labiau žinimas Butkų Juzės slapyvardžiu), parašęs Kulių žemaičio nuotykių ciklą [12], plungiškis Pranciškus Bertašius, savo ruožtu rašęs apie Plungės žemaičio nuotykius [3]. Į šį judėjimą įsitraukė ir moterys. Viena jų, Monika Daubarytė, savo žemaitišką kūrybą 1928–1929 m. skelbusi „Žemaičio“ laikraštyje [17–18]. Minėtieji darbai buvo daugiausia humoristinio žanro ir politinio pobūdžio. Žemaitišką žodis toliau sklido regiono laikraščiuose „Žemaitis“, „Savaitė“ ir „Vakarai“.

XX a. 3–5 dešimtmečio žemaičių regioninis sąjūdis buvo arti žemaičių raštijos visiško atgaivinimo. Jaunasis Vytautas Mačernis viename laiške bendraminčiui P. Jurkui užčiuopė žemaičių kultūrininkų santykį su lietuvių bendrine kalba: <...> *žinai, mūsų rašomoji kalba yra biškį ubagiška. Jeigu nori kon naše pasakyti, tai tik žemaitiška tegali. Jei pasaka sakini, tai žinai, kad pasake. O aukštaitiška: žiopčioji, žiopčioji ir nežinai, kas išeis* [55]. 1936 m. ėmė telktis Žemaičių rašytojų sambūris, rengęs literatūrinius vakarus Žemaitijoje. 1938 m. išėjo Stasio Anglickio redaguojama žemaičių rašytojų antologija *Žemaičiai*, simbolizavusi žemaičių raštijos brandą. Ją imta norminti, parengtos rašytinės žemaičių tarmės taisyklės [27; 91]. Kalbininkas Jonas Jablonskis, reaguodamas į šį žemaičių tarmės atgimimą ir jį palaikydamas, rašė: *bendram tautos kalbinės kultūros labui būtų labai naudinga lygiagrečiai literatūrinio rašto žemaičiams turėti ir savąjį* [25]. Nacių okupacijos metais buvo tęsiamas žemaičių

rašomosios kalbos taisyklių tobulinimas ir žemaitiškosios raštijos populiarinimas. Tuo rūpinosi Telšiuose įsikūręs Lietuvių žemaičių mokslo ir meno centras. Jo žinioje buvo daugelis regiono kultūros įstaigų, tarp jų Žemaičių rašytojų sambūris ir Žemaičių tarmės studijų sekcija [49]. Žemaičių tarmės studijų sekcija, vadovaujama lituanisto Juozo Jurkaus, tęsė žemaičių tarmės rašomųjų taisyklių tobulinimą [29].

Žemaitiškoji knyga kaip organinė regiono kultūros dalis buvo užgniaužta antrosios sovietinės okupacijos metais. Sunkūs karo metai, prievartinė emigracija ir sovietinės represijos išblaškė žemaičių raštijos darbuotojus. Lietuvoje pasilikę ir po represijų išgyvenę žemaičių raštijos kūrėjai buvo varžomi, jų saviraiška spraudžiama į griežtus ideologinius rėmus, kuriuose žemaitiškumui nebuvo vietos. Šios pakitusios sąlygos neleido toliau plėtotis žemaičių raštijai.

IŠVADOS

Žemaitijos regionas, turintis galias istorines šaknis, išgyveno politines ir kultūrines permainas, kurios lėmė regiono statuso ir teritorijos kaitą. Iki 1944 m. išskiriami trys regiono raidos etapai ir tuometinė lokalizacija:

- LDK – Žemaičių seniūnijos (nuo 1575 m. kunigaikštystės) administracinės ribos. Nuo pirmųjų žinių apie Žemaitiją iki 1795 m. carinės Rusijos įvykdytos aneksijos.
- carinės Rusijos – Telšių, Raseinių, Šiaulių apskritys ir Palangos valsčiaus teritorija.

Šis regiono raidos tarpsnis, kartu su 1915–1917 m. kaizerinės Vokietijos okupacija, išsitinka 1795–1917 metuose.

- Nepriklausomos Lietuvos – Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Telšių apskritys ir Šiaulių miestas su vakarine Šiaulių apskrities dalimi. Kartu su okupacijomis – sovietine 1940–1941 m. ir nacistine 1941–1944 m. – regionas apima 1918–1944 metus.

Apibendrinus Žemaitijos regioninės ir etninės knygos skiriamuosius bruožus galima teigti, kad Žemaitijos knyga yra savarankiška Didžiosios Lietuvos knygos istorijos dalis, atpažįstama iš esminių bruožų. Juos nustato:

- kalba: leidinys parašytas *žemaičių kalba* (tarme);
- turinys: leidinys skirtas Žemaitijai ir tenkina vietos gyventojų poreikius. Tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu apribojimų nėra, integruojami Žemaitijos tautinių mažumų ir kitakalbių leidiniai, leisti ar/ir spausdinti Žemaitijoje;
- leidybos vieta: privatus leidėjas ar organizacija leidybos metu gyveno ar veikė Žemaitijoje, nors pati knyga dėl įvairių priežasčių galėjo pasirodyti ir už jos ribų;
- spausdinimo vieta: leidinys buvo išspausdintas to meto Žemaitijos spaustuvėse.

Į tyrimo lauką patenka knygos, brošiūros, smulkieji spaudiniai (atsišaukimai, skelbimai, programos, kvietimai), kartografiniai spaudiniai ir rankraščiai, atitinkantys šiuos Žemaitijos knygos kriterijus.

NUORODOS

Nepublikuoti šaltiniai

1. DAMBRAUSKAS, Aleksandras. Laiškas Nežinomam asmeniui. Kaunas, 1930, gegužės 25. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 178–42, lap. 2.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

2. Apskričių viršininkų ir apskrities savivaldybės atstovų suvažiavimas. *Lietuva*, 1919, gegužės 1 (nr. 91), p. 1.

3. BERTAŠIUS, Prončiškus. Kaip Plungės žemaitis i Šiaulių parodą važiavo. *Žemaitis*, 1926, rugsėjo 5 (nr. 31), p. 2. Tęsinys: nr. 32–38.

4. *Bibliografijos žinios*, 1942, nr. 7–8, p. 201.

5. BIENKOWSKA, Barbara. Badania regionalne w historiografię ksiązki. *Studia o ksiązce*, 1988, t. 17, s. 17–33.

6. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Žemaitiškoji knyga. (Bibliografinė rodyklė) Iš *Gubos*: literatūros almanachas. Kaunas: „Lietuvos“ redakcijos leidinys, 1927, p. 99–117.

7. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Stanislovas Čerskis. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: Spaudos fondas, 1937, p. 1120–1121.

8. BRUTENIS, Izidorius. Mano surinktos tautosakos istorija. *Žemaičių Prietelius*, 1940, vasario 16 (nr. 7), p. 6.

9. BUGAILIŠKIS, Peliksas. „Aušros“ muziejus 1942–3 metais. Iš *Varpai*: literatūros almanachas 1943. Šiauliai: Šiaulių meno ir mokslo centras, 1943, p. 259.

10. BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795 m.* Vilnius, 2005, p. 216.

11. BUMBLAUSKAS, Alfredas. „Žemaitiu konėgaikštystė“. *Žemaičių žemė*, 1996, (nr. 3), p. 4–5. Parašas: Bumblauskis Alfreds.

12. BUTKUS, Juozas. Kaip Kulių žemaitis

Klaipėdon važiavo. *Žemaitis*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 3. Parašas: Jozis Borba. Tęsinys: nr. 15, 17, 21.

13. BUTRIMAS, Adomas. Žemaitijos istorijos ir kultūros ypatumai. *Žemaičių žemė*, 2001, (nr. 1), p. 3.

14. ČAPLIKAS, Vygandas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*. Kaunas; Vilnius: Atmintis, 2006, p. 20–21.

15. CZERSKI, Stanisław. *Opis Żmudzkiey dyecezyi* (z rzema mapkami). Wilno: Nakładem autora w drukarni Dworca, 1830. 91, [4] s.

16. ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ, Sofija. *Pasipasakojima* (Kelioni i Šiaulius. Neištituzi Prani. Kaip Pelelis moksla eji. Neiesi – nediktuosi.). Vilnius: „Vilties“ laikraščio redakcija, 1913. 14 p.

17. DAUBARYTĖ, Monika. Kaap aš beprigeniau sava „Žemaitį“. *Žemaitis*, 1928, lapkričio 2 (nr. 43), p. 4. Parašas: Daubaralė Muoninka. Tęsinys: nr. 44–45.

18. DAUBARYTĖ, Monika. Noriu žanytėjs – nedresu sakytejs. *Žemaitis*, 1929, sausio 6, (nr. 1), p. 3. Parašas: Daubaralė Muoninka. Tęsinys: nr. 2–9.

19. DOWOJNA-SYLWESTROWICZ, Aleksandr. *Żmudź*. Iš *Słownik geograficzny: Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1895, s. 807.

20. DROBENKA, Sigita. Kretingos 1918–1940 metų spauda. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 3.

21. DROBENKA, Sigita. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros instituto archyvas, 2001. 254 p.

22. GIRDENIS, Aleksas; PABRĖŽA, Juozas. *Žemaičių rašyba*. Vilnius; Šiauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1998, p. 11.

23. GALAUNĖ, Paulius. *Dailės ir kultūros baruose*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vaga, 1970, p. 310.
24. GOŠTAUTAS, Jonas. *Ponas Teisėjaitis arba Pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*. Vilnius: „Vaga“, 1967, p. 35.
25. JABLONSKIS, Jonas. Žemaitiškos rašybos reikalai. *Žemaičių žemė*. 1943, liepos 10 (nr. 26), p. 4.
26. JUCEVIČIUS, Liudvikas Adomas. *Mokyti žemaičiai*. Vilnius: Vaga, 1975, p. 109, 112, 115–116, 232.
27. JURGUTIS, Bronius. Žemaitiškoji rašyba. *Žemaičių Prietelius*, 1939, balandžio 13 (nr. 15), p. 6.
28. JURKUS, Juozas. Kas tie žemaičiai? *Žemaičių žemė*, 1944, gegužės 20 (nr. 20), p. 4.
29. JURKUS, Juozas. Žemaitiškosios kretelės rašybos istorija ir pagrindiniai dėsniai. *Žemaičių žemė*, 1943, rugsėjo 11 (nr. 35), p. 4.
30. JURKUS, Paulius. Žemaičių laikraščiai. *Žemaičių žemė*, 1944, gegužės 20 (nr. 20), p. 1.
31. *Kainoraštis sėklų daržininkistes M. Sielskio įstaigose, sodne grap. Zubovas Siaūliose, Kauno gub. = Cennik nasion 1914 r. zakladu ogrodnicego M. Sielskiego, ogrād i park hr. Zubowych, w m. Szawlach, Kow. gub.* [Šiauliai: M. Sielskis, 1914] (Шавли: типограф. Майзенфуса). 44 p.
32. KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos*: straipsnių rinkinys. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 72–81.
33. KALNIUS, Petras. Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? Iš *Tautosakos darbai*, 2007, t. XXXIV, p. 17–22, 28.
34. KALUŠKEVIČIUS, Bronius; MIŠIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Vilnius: Briedis, 2004, p. 564.
35. KAUNAS, Domas. Knygos, išleistos Plungėje. *Saulutė*, 1992, gruodžio 4–11 (nr. 46), p. 3–4.
36. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas*: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 199–239.
37. KAUNAS, Domas. Senoji knyginė Žemaitija. *Žemaičių saulutė*, 2001, birželio 1 (nr. 22), p. 5; birželio 8 (nr. 23), p. 6.
38. KAUNAS, Domas. Spaudos tiražai 1905–1914 metais. *Knygotyra*. 1985, (nr. 10), 1 šas., p. 72.
39. KIAUPA, Zigmantas. Dvi XIX a. žemaitiškos sutartys. Iš *Žemaičių praeitis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, d. 3, p. 47–48.
40. KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir durvas Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988, p. 165–167.
41. *Enseignement par l'image*: cours preparatoire. Par Octave Klasse. [Raseiniai: Raseinių gimnazija], 1920 (Rosienne: Impr. S. Kadouchine). 94 p.
42. *Prancūzų kalbos vadovėlio „Enseignement par l'image (cours préparatoire) par Octave Klasse“ žodynėlis*. Vertė J. Gečius ir P. Bartuška [Jonas Kovalskis]. [Raseiniai: Raseinių gimnazija], 1920 (Raseiniai: S. Kadušino sp.). 41 p.
43. KLEMENTAS, Antanas. *Žemaitiška giesmelė*. Vilnius: Vaga, 1972, p. 41.
44. KLIMAS, Adolfas. *Lietuvos geografija*. 5-asis leidimas. Kaunas; Marijampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1935, p. 58.
45. KONČIUS, Ignas. Plungė (Telšių pav.). *Lietuvos žinios*, 1912, rugpjūčio 2 (15) (nr. 90), p. 3. Parašas: P.
46. *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940*: kontrolinis sąrašas. T. 1: Knygos: K. Vilnius, 1998, p. 10–11.
47. KUČINSKAS, Vaidutis. *Genomo įvairovė*: lietuviai Europoje. Vilnius: Spalvų šalis, 2004, p. 266–285.
48. KUČINSKAS, Vaidutis. *Genomo įvairovė*: lietuviai Europoje. *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, (nr. 1), p. 1.

49. Kultūrinis gyvenimas Žemaičiuose. Iš *Žemaičių kalendorius 1944 metams*. Telšiai: „Žemaičių žemė“, [1943], p. 20–21.
50. *Lietuviškieji kontrafakiniai leidiniai, 1865–1904 m.*: bibliografijos rodyklė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 100, 113, 125, 133.
51. Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos*: straipsnių rinkinys. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006. Įklija.
52. *Lietuvos apgyventos vietos*: Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p. 287–340.
53. LUKŠAITĖ, Ingė. Lokalinės istorijos samprata. Iš *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*: mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 6, 10.
54. LUKŠIENĖ, Meilė; RAUDELIŪNAS, Vytautas. Įvadas. Iš JUCEVIČIUS, Liudvikas. *Mokyti žemaičiai*. Vilnius: Vaga, 1975, p. 14–15.
55. MAČERNIS, Vytautas. Laiškas P. Jurkui. Telšiai. 1937 (?). Iš VALATKA, Vitas. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*. Muziejininkystė, etnografija, kraštotyra. Rašytinis palikimas Žemaičių muziejuje „Alka“. Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2006, kn. 2, p. 104.
56. MALECZYŃSKA, Kazimiera. Stan i potrzeby badań nad historią księżki na Dolnym Śląsku. *Studia o księżce*, 1988, t. 17, s. 180.
57. MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Lietuvos samprata XIX a. viduryje. Iš *Praeities baruose*. Vilnius, 1999, p. 222, 224.
58. MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje–XVIII amžiuje* (Raida, gyventojai, amatai, prekyba). Vilnius, 1997, p. 162–170.
59. MEILUS, Elmantas. Žemaitijos kunigaikštijos miestelių knygininkai XVIII a. *Knygotyra*, 1998, t. 25 (33), p. 145–155.
60. MERKIENĖ, Irena Regina. Lokalinė kultūra geografiniame kontekste. *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, (nr. 11), p. 13.
61. MIGOŃ, Krzysztof. Książka w perspektywie etnicznej. Iš *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogronicza Polski (XVI–XX wiek)*: Paralele i różnice. Katowice, 2004, s. 13–25.
62. MIGOŃ, Krzysztof. Национальная (этническая) книга в Европе конца XIX–начала XX века. *Кныготыра*, 2009, t. 52, p. 186–196.
63. NEVERAUSKAITĖ, Judita; ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Jono Krizostomo Gintilos žemaitiškas katekizmas hebrajų rašmenimis: sumanymas, intencijos, šaltiniai. Iš GINTILA, Jonas Krizostomas. *Mokslas krikščioniškas žemaitiskaj parašitas = Christian Science Laid Out in Samogitian*: Kunigo Jono Krizostomo Gintilos žemaitiškas katekizmas hebrajų rašmenimis. [Sudarytoja Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 18–19, 26–29.
64. PABEDINSKAS, Kazys. *Nuo Plungės iki Maroko*: atsiminimai. Antrasis (fotografuoti-nis) leidimas. Kaunas : Lankas, 1994, p. 203.
65. *Palangos jūros maudyklės*: Lietuvos gydymo ir poilsio vasaros kurortas. [Palanga]: Kurorto inspekcija, 1929 [1], 24 p. įsk. virš. Dalis teksto angl., pranc., vok., rus. k.
66. PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 32–33, 218.
67. PETRULIS, Valdas. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis*, 2005, t. 38 (1), p. 163, 168–171.
68. PIOTROWSKA, Elżbieta. Książka polska w Gdańsku w XVIII w. (Wybranie elementy modelu badawczego). *Studia o księżce*, 1988, t. 17, s. 166.

69. *Pirmasis liet. garinis šokaldo ir saldainių fabrikas „Birutė“*. *Preisliste erste litauische Schokoladen – und Bonbon*: Kainininkas. [Šiauliai: „Birutės“ fabrikas], 1924 (Šiauliai: „Titnago“ sp.). 18 p. Gretut. tekstas liet., vok.
70. PRONSKUS, Juozas. Aple sava žemi. „*Klaidėdos žinių „priedas*“, 1924, birželio 15 (nr. 109), p. 1–2. Parašas: A-tė.
71. PRONSKUS, Juozas. *Plukiava*: Petro Balvočiaus nuotykių Palangoje ir Kaune. Kaunas: [Juozas Pronskus], 1926. 40 p. Parašas: Aklasmatė.
72. PRĖSKIENIS, Bronius. *Juozas Miliauskas-Miglovara*: monografija. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, p. 112.
73. PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Prancūzų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. *Lituanica*, 1995, (nr. 1), p. 7–8, 12.
74. RÓŻYCKI, Edward. Książka drukowana we Lwowie w XVI–XVIII w.: stan i perspektywy badań. *Studia o książce*, 1988, t. 17, s. 271.
75. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. XVI a. pirmos pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas. Iš *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*. Sud. Antanas Ivinskis. Vilnius: Aidai, 2004, p. 180–182.
76. STALIŪNAS, Darius. Kaip bandyta keisti Kauno gubernijos ribas. *Darbai ir dienos*, 2001, t. 28, p. 69–74.
77. *Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m.* Kaunas: Prekybos ir pramonės ministerijos bendros statistikos departamentas, 1919, p. 36–37.
78. SUBAČIUS, Giedrius. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Asmuo: tarp tautos ir valstybės. Vilnius, 1996, t. 8, p. 10–113.
79. SUBAČIUS, Giedrius. *Kalikstas Kasauskis*: lietuvių bendrinės kalbos konjunktūros. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001, p. 21.
80. SUBAČIUS, Giedrius. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*: XIX amžiaus pradžia. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 489 p.
81. SUBAČIUS, Paulius. Antanas Baranuskas apie žemaitišką ir lietuvišką tapatybę. Iš *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*. Sud. Antanas Ivinskis. Vilnius: Aidai, 2004, p. 189.
82. *Tauragės žydų liaudies banko 1936 m. apyskaita*: visuot. narių susirinkimui 1937 m. geg. mėn. 30 d. [Tauragė: Tauragės žydų liaud. bankas, 1937] (Tauragė: M. Epelio sp.). [8] p. – Gretut. antr. ir tekstas liet., jidiš k.
83. ULJANOVA, Diana. *Lietuvos rusų knygos kultūra (1918–1940)*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros instituto archyvas, 2007, p. 13, [1–2].
84. Už ką balsuoti ir nebalsuoti, arba kas žmonių draugai – kas priešai. *Žemaitis*, 1926, gegužės 2 (nr. 17–18), p. 3.
85. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės 1522–1997*. Vilnius, 1998, p. 132, 221–223, 226, 244–246, 260, 286–288, 292, 295, 301–310, 322–326.
86. VIŠINSKIS, Povilas. *Antropologinė žemaičių charakteristika*. Sud. G. Česnys. Vilnius: Seimo I-kla „Valstybės žinios“, 2004, p. 22–23.
87. WRÓBLEWSKI, Jan. Stan i perspektywy badań nad dziejami książki na Warmii i Mazurach. *Studia o książce*, 1988, t. 17, s. 99–124.
88. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*: senųjų raštų kalba. Vilnius: Mokslas, 1984, t. 3, p. 172–233.
89. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*: lietuvių kalba XVIII–XIX a. Vilnius: Mokslas, 1990, t. 4, p. 35–50, 172–180.
90. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių tau-*

tos kilmė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 291–292.

91. Žemaičių rašybos pagrindai. *Žemaičių Prietelius*. 1939, gruodžio 21 (nr. 51), p. 5.

92. Žemaitėe soserupena. *Klaidėdos žinios*, 1926, sausio 29 (nr. 23), p. [3]. Parašas: Žemaitis.

93. *Žemaitijos istorija*. [Sudarytojas Alvydas Nikžentaitis]. Vilnius, 1997. 333 p.

94. ŽUKAS, Konstantinas. *Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai, medžiaga istorikams*. Čikaga: Terra, 1959, p. 160.

95. ŽUKAS, Vladas. Nepasirodę knygoty- nos leidiniai. *Knygotyra*, 1989, t. 1, p. 52.

96. *Материалы для географіи и статисти- ки Россіи, собранные офицерами генераль- ного штаба. Ковенская губернія*. Составилъ Д. Афанасьевъ. Санктпетербургъ, 1861, т. 17, с. 280, 311–312.

97. Национальные программы. *Информаци- онный бюллетень РБА*, 2003, № 27, с. 113–118.

98. ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. Из Библиотеки национальных академий наук: *проблемы функционирования, тенденции развития*: научно-практический и теоретический сборник. Выпуск 5 МААН. Киев, 2007, с. 324–340.

99. *Програма сельско-хозяйственной и ку- старной выставки въ м. Плуняны, въ 1899 году*. Вильна: Типографія И. Блюмовича, 1899. 15 с.

100. РУДАКОВЪ, Василий. Жмуд. Из *Ен- циклопедической словарь*. Издатели Ф. А. Брок- гаузъ; И. А. Ефронъ. С.-Петербургъ, 1894, т. 12, с. 27.

101. ШАБАЛИНА, Мария. *Книговеде- ние: опыт региональных изысканий*. Москва, 2006, с. 28.

THE CONCEPT AND DEFINITION OF REGIONAL BOOK (AN EXAMPLE OF SAMOGITIAN BOOK)

TOMAS PETREIKIS

Abstract

The Samogitian book is a relevant part of the regional culture history. In this article, the regional book is shown as a publishing product of the local communities which met their demands. Samogitia's historical development is analysed in more detail, whilst its clarifications are essential when determining the spread of regional book culture. The status and territorial delineation of Samogitia had been changing, thus three regional stages are distinguished: 1) the Great Duchy of Lithuania (1795), 2) tsarist Russia (1875–1917) and 3) Independent Lithuania (1918–1944). The precise choice of time and space allows us to name the Samogitian press as

a production which is familiar from the data of publishing and printing. With reference to this principle, the multilingual layers of printed and handwritten heritage of the region are covered. Regional book in the sense of author and language is variegated. Its creators were culturally active members of local communities, which met the needs of themselves and of other local inhabitants. Besides Lithuanian book, attention is drawn also to Latin, Polish, Russian, French, Jewish and German press production. Local handwritten heritage and handwritten books are integrated into the analysis of regional book as the distinctive part of regional book culture.

The Samogitian ethnic book, written in its peculiar dialect, is recognized as a quite independent and at the same time integral part of Samogitian book. Samogitian book, which had its upspring late in the 17th century, had very strong positions in the culture of Great Lithuania in the 19th century due to the Lituianistic movement. It decreased in the period of generating Lithuanian appellative language, although cultured

Samogitians had been recovering it during all the first part of the 20th century. The Samogitian book underwent the patterns that are common and appropriate only for this region and which influenced the complicated situation of publishing and the general state of book culture. Referring to this concept of regional book, the Samogitian book is conceived as a consistent part of the Great Lithuania's book history.

Įteikta 2009 m. vasario mėn.